

IVO KALINSKI
Zagreb

PRIMJERAN I VRIJEDAN TOPONOMASTIČKI UDŽBENIK

(Petar Šimunović, Toponimija otoka Brača, Brački zbornik 10, izdavač Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu, Supetar 1972, 318 str. + karte)

Predmet je autorova razmišljanja i proučavanja toponimija jedne, u geografskom smislu, zatvorene regije — otok Brač, i to ona njezina isključivost koja se bavi vlastitim imenima koja označuju zemljopisne objekte. Skup naziva određenog područja autor zove *toponimijom*, a znanost koja se njima bavi *toponomastikom*, što će reći da se toponomastika bavi proučavanjem zemljopisnih naziva s obzirom na postanje, razvitak i funkciju u određenu prostor. Kako su toponimi (tj. zemljopisni nazivi) upravo odražaj i podatak materijalne i duhovne kulture naroda koji se njima služi, moglo se u prvi mah i pomisliti da je toponomastika ispomorna disciplina zemljopisu, povijesti, lingvistici itd., što se, uostalom, i događalo jer su toponimi i nazivi općenito uzimani kao potkrepa podacima u drugim disciplinama. Činjenica je, međutim, da toponimija podatke uzima iz jezika i da se toponomastika u obradi tih podataka služi lingvističkim metodama pa se sve više nalaze njezina samostalnost. Prethodnim je razmišljanjima o toponomastici kao ispomornoj disciplini bez sumnje pogodovao način dotadašnjih toponomastičkih istraživanja koja su bila kabinetskog tipa, a bavila su se proučavanjima predslavenskog supstrata, etimologizirajući i dijakronijski se upućujući u probleme.

Šimunović uočava činjenicu da je svaki toponim element kompleksnog sustava odnosa na planu obličnih i sadržajnih asocijacija i zato svaki takav element zahtijeva porniju analizu s pomoću koje se razaznavaju promjene do kojih je u nazivu došlo tijekom upotrebe.

Kako se raslojavanjem sela, napuštanjem poljoprivrede i raseljavanjem s otoka nazivi sve više gube iz upotrebe, ovaj je rad ujedno pokušaj toponimijskog usustavljanja popisane građe, i s jezičnog gledišta, i s gledišta kulturne povijesti. Budući da je autor zemljopisne nazive proučavao i tumačio kao jezične podatke s obzirom na obavijest koju naziv može i mora dati, jasno je zašto je već u uvodnom dijelu raspravio nekoliko značajnih pitanja. To je, u prvom redu, odnos toponima i apelativa u jeziku. Toponimi su, kaže autor, jezični znakovi s pomoću kojih označujemo i razlučujemo zemljopisne objekte. Oni su, dakle, kao jezični podsustav, indikatori koji omogućavaju snalaženje u prostoru. Da bi mogli što uspješnije funkcionirati na određenom prostoru i da bi se ponajbolje uklopili u već postojeće suodnose naziva ili u one koji će tek nastati u okolici, toponimi nastoje zatrti semantički sadržaj apelativa od kojeg su postali. Tako imenica koja postaje toponim napušta apelativno polje gdje je imala funkciju označivanja i prelazi u onomastičko polje gdje ima funkciju imenovanja. Dakako da će zemljopisni naziv u početku dok još nije iskristalizirao svoju upotrebljivost nositi sa sobom apelativno značenje ili će se s njime poklapati. Često ta upotreba sasvim će istisnuti prvotni apelativni sadržaj i toponim će se sve više vezivati uz geografski objekt (npr. označivanje različitih mjesta po istom patronu: Supetar, Petrovac, Šampeter, itd.). Sva su ova mjesta teritorijalno određena na osnovi iste motivacije koja se odnosi na sveučelno ime i zadana svojim smještajem i izgledom.

Kako se pri nestanku apelativnog značenja mijenja predodžbeni sadržaj i kako pri tom nastaju nove imenske strukture, metodološki pristup građi iskazao se autoru kao poseban problem. Taj se problem pokazuje u dijakronijskom ili sinkronijskom pristupu građi. Petar Skok je isticao, vjerojatno prvi u slavistici, potrebu obrade toponimijske građe sinkronijskim i dijakronijskim postupkom. Sinkronijskim postupkom, zalaže se on, trebalo bi ponajprije proučavati suvremeno stanje, motivaciju i transpoziciju toponimijske građe, mjeru u kojoj se ona ustalila u pismu, zatim gospodarstvena pitanja u vezi s nazivima, dok bi se dijakronijskim pristupom proučavao naziv u prošlosti, prateći njegove promjene i funkcionalne prilagodbe u pojedinim vremenskim i prostornim presjecima.

Jezične pojave u toponimima *Sutulija*, *Mratinje*, *Žukovik* npr. zbile su se prije nekoliko stoljeća i očuvale se u nazivima tako do danas. Opaža se da je dijakronija ovdje prisutna kao niz sinkronijskih slojeva, što znači da su se nazivi zbili u određenoj prošlosti i izraz su određene sadašnjosti u vremenskoj okomici. Radi uočavanja procesa toponimizacije u određenom razdoblju, nužno se obazirati na sinkronijske slojeve jer su nazivi u svakom sloju usustavljeni jezični znakovi koji služe za imenovanje i razlikovanje geografskih objekata. Sinkronijski postupak

omogućuje uočavanje cjelokupnog toponomastičkog sustava određenog vremenskog sloja i određenog područja. Konačno, tome ide u prilog i činjenica da se korisnicima nazivi ne ukazuju kao verifikatori prošlosti s etimološkim značenjem, nego kao znakovi za razlikovanje zemljopisnih objekata i obavijesni podaci.

Kako toponimi djeluju na presjecištima mnogostrukih odnosa, potrebno je proučiti i sinkronijski se uputiti u takve odnose. Sastav i ponašanje toponimijske građe, kao i ono što se želi dobiti, utjecati će na to kojom će se metodom toponomastičar poslužiti — dijakronijskom ili sinkronijskom. Osnovni je metodološki zahtjev da se obje metode ne miješaju u obradi građe.

Raspored i koncentracija toponimijske građe otoka Brača podijeljena je u radnji na četiri toponimijska sloja: Uvod u toponomastička istraživanja, I) Toponimija Povaljske listine, II) Toponimija Bračkog razvoda, III) Toponimija na prvim katastarskim listovima u XIX stoljeću, IV) Današnja bračka toponimija.

Prvi toponimijski sloj obuhvaća toponime koji su zapisani do kraja XIII stoljeća, a najveći ih dio sadržava Povaljska listina iz 1184. Povaljska listina najstarija je listina pisana starohrvatskim jezikom i jedan od najstarijih i najvrednijih spomenika naše prošlosti uopće. Toponimijski sadržaj Listine bili su doci, prodoli, uvale, pribrda itd., tj. sve ono što je bilo prilagodljivo agrarnoj kulturi, što ujedno ukazuje na nekoliko važnih činjenica. To je, u prvom redu, u mnogih toponima motivacija imenom vlasnika, što je indikator ranofeudalnih odnosa na otoku. Drugo, više od sedamdesetak narodnih imena s filijacijom u Listini izraz je zapadne kršćanske kulture u zadržavanju i izricanju narodnih imena i prezimena po već ustaljenoj formuli: ime + prezime. S obzirom na mnogostruko značajan sadržaj, lingvističko porijeklo naziva i nepobitnost hrvatskog značaja Brača u XII stoljeću, Listina je dosad bila predmet mnogobrojnih proučavanja (od Račkoga do Ostojića i Vrane).

Toponimijska građa koja je u njoj koncentrirana pokazuje prilagodbu Hrvata specifičnoj otočkoj strukturi tla i sposobnost da osvojenom terenu nadjenu nazive koji će se pokazati najfunkcionalnijima. Budući da zemljopisni nazivi koji dolaze u Listini sadržavaju dijalekatske podatke i odražavaju jezične promjene, moguće je autoru bilo promatrati promjene morfološke i fonološke naravi — već tada — hrvatskoga jezika.

Na osnovi obavijesti koje donose Šimunović je nazive koji dolaze u Listini razvrstao ovako: A. *zemljopisni nazivi* edinъ (долѣсъ), zemle itd., *toponim koji označuje posjed* u Grъmači, Zagoni itd., *toponim označnik prema kojemu se određuje posjed* na jugъ Grimače, i pod Zagonъ itd., B. *toponim* Sutëska, Rasoli itd., *toponim koji pobliže označuje posjed* (za ova dva toponima nema u Listini pobliže toponimne oznake na osnovi ove podjele, op. I. K.), *toponim označnik koji označuje veličinu, smjer protezanja i položaj terena* do Gumna, do puti itd., C. *toponimi koji se odnose na točno određeno zemljište* Velak, Kneže oseci, Gračišće

s Nerezi, Vela luka, Povle itd. U ovoj se skupini nalaze pretežno složeni toponimi.

U Povaljskoj listini pretežno se nalaze tzv. toponimni označnici (orientiri) sastavljeni od prijedloga i imenice (apelativa) kao geografskog termina. Toponimni se označnici razlikuju od većine toponima u pogledu tvorbe jer su obično bez afiksálnih dodataka i čine običan sintaktički obrazac tvorbe: prijedlog (ili atribut) + apelativ. Toponimni su označnici sastavljeni od zemljopisnih i gospodarskih termina: *kal, spila, bunja, oklad, gaće, brusje, zemlja*, 'posjedovna čestica', *dolac, put* itd., Ako se ima na umu da su ti toponimi na prostoru gdje su prije živjeli Romani, onda je vrlo značajan podatak podatak da toponimijska građa sadržava preko 80% hrvatskih naziva, što ukazuje na moć hrvatskoga življa da zaposjednutoj zemlji i raspoređenim česticama pronađu adekvatna imena.

Razvrstavajući toponime u Listini prema semantičkoj podvojenosti, Šimunović uočava dvije velike skupine: a) skupinu zemljopisnih i geografskih termina i b) skupinu posvojnih naziva (koja odražava rano-feudalne odnose na otoku).

Strukturalna klasifikacija koju je autor sačinio pokazuje način na koji su se toponimi organizirali na terenu. Tako u Listini dolaze *beza-fiksálni toponimi* Spila, Zagon, Zavalala, Konac, Bol, Kostirna, Japnenica itd., *sufiksálni* Gradac, Dolac, Brusje, Veljak, Zvirjak, Smrčevik, Rogoznica itd., *prefiksálni nazivi* Nerez, Nakal, Razdoli itd., *složeni nazivi* Pod Zagon, Pod Smrčevik, Za Lokvicu, Nad Rasohi, Male lokve, Gornji studenac, Tolanja polača, Kopitlje brdo itd. Opaža se da je tvorbeni inventar ograničen, a ipak se određenim brojem tvorbenih mogućnosti postiže neograničen broj imenovanja. Prvi nam, dakle, toponimijski sloj pokazuje nazive terena koji je bio pogodan za poljoprivredu, a koje je feudalac pravno ozakonio da bi ih sačuvao.

Šimunović je u lingvističkoj analizi opazio tendenciju pojednostavljanja naslijeđenog vokalskog sustava, s obzirom na položaj jata ukazao je na proces njegove monoftongizacije, redukciju (i na pojedinim mjestima) vokalizaciju poluglasa i uspostavio fonemski inventar vokala i inventar konzonanata.

Uočio je da morfološke karakteristike toponima u Povaljskoj listini ukazuju na činjenicu da se svi toponimi mijenjaju prema o-deklinaciji, (j)a-deklinaciji i i-deklinaciji. Nastavački dočeci za isti naziv u paradigmatskoj promjeni pokazuju proces razbijanja starog sustava.

Pri proučavanju toponima koji su sadržani u Bračkom razvodu autor uočava da je starohrvatski živalj potisnut u unutrašnjost otoka, gdje se bavi stočarstvom kao osnovnim zanimanjem. Semantička klasifikacija ovog sloja dopustila je razvrstavanje u ove važnije skupine: *Skupina zemljopisnih naziva, Skupina gospodarskih naziva, Hidronimijska skupina, Skupina naziva obalne toponimije i Skupina naziva od antroponima*. S jezičnog gledišta promatrajući toponime autor utvrđuje stabilniji i zatvoreniji fonološki sustav, dok je morfološki pojednostavljen. Tvorbeni inventar pokazuje da ima sve više naziva izvedenih i dvočlanih, što je i razumljivo budući da se ovi zemljopisni nazivi odnose

na morfološki razvijeniji teren u unutrašnjosti. Semantičke skupine u Bračkom razvodu više su u vezi s morfologijom tla, dok su one u Povaljskoj listini, zapaža autor, vezane za čovjekovu djelatnost. Kako ni jedno ni drugo nazivlje nije bilo potvrđeno na kartama, autor je izvršio potrebna reambuliranja na osnovi terenskoga istraživanja, što ovaj rad čini posebno argumentiranim.

Toponimija na prvim katastarskim listinama XIX st. pokazuje vrlo mladu toponimijsku građu, a popisana je s katastarskih planova mjerila 1:2280 koji se čuvaju u Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju u Splitu i utvrđena reambulacijama na terenu koje je autor izvršio od 1960. do 1964. Toponimi ubilježeni na mapama neposredno su u vezi s zemljopisnim objektima pa pružaju mogućnost da se prouči i ustanovi raspored i zastupljenost naziva i svojstava objekata koje označuju. To je vrijeme karakteristično zbog promjena koje je izazvala kuga na otoku (a u vezi s time dolazak novih žitelja s kopna, usitnjavanje posjeda i umnogostručivanje broja mikrotoponima).

Obradi današnje bračke toponimije Šimunović je poklonio najviše pažnje. Skupljanje građe na terenu, ubiciranje dobivenih podataka u odgovarajuće kvadrante na kartama, baratanje bogatima nomenklaturom naziva (preko 5000 toponimijskih podataka!), čini ovu radnju posebno zanimljivom. Šimunović zapaža da se nazivi nisu u prošlosti stvarali, niti se danas stvaraju, slučajno i neorganizirano, već kao sustav znakova s funkcijom identifikacije i diferencijacije. Odredivši elemente koji tvore taj sustav i utvrdivši djelovanje tog sustava na određenom području, izdvaja dvije osnovne činjenice: 1. izbor naziva uvijek je određen jezičnom regijom i 2. izbor naziva na određenom području ograničeniji je od mogućeg broja geografskih objekata. Prvi je problem vezan upravo za dijalekatsku problematiku Brača, a drugi problem vezan je uz sagledanje ograničenog skupa naziva koji vrši toponimijsku funkciju u takvu organiziranu obliku koji nije moguće samovoljno mijenjati ako se ne želi poremetiti obavijest. Distribucijom tvorbenih elemenata nazivi nastoje stvoriti što veći ostvaraj obavijesti, minimumom napora korisnika. Uvjet funkcioniranja svakog lingvističkog sustava jesu opreke, tako i u toponomastičkom podsustavu Šimunović zapaža sintagmatske opreke (os kombinacije) i paradigmatičke opreke (os selekcije). Osobina toponimijske građe jesu paradigmatičke opreke, a pokazale su se ovako: a) tako da imaju zajedničku osnovu: *Glava* — *Glavina* — *Glavica*, b) tako da imaju zajednički prefiks: *Zaglav* — *Zadolje*, c) da imaju zajednički sufiks: *Lučica* — *Jamica* — *Ivanovica*, d) da imaju zajednički dotoponimijski sadržaj: *Stobreč* — *Lovrečina*, e) da imaju razlikovanje u kojem sporednom elementu u osnovi: *Supetar* : *Su/m/petar*.

Terenska istraživanja i dijalekatski podaci koji se pri tom dobivaju pomogli su pri cjelokupnom razmatranju naziva jer su se dobiveni dijalekatski podaci uspoređivanjem dovodili u vezu s podacima iz prošlosti, što je put koji vodi od idioglotije do poliglotije. Dijalekatski se i toponimijski areali ne poklapaju u većini slučajeva jer toponim obično nije

podložan inovacijama nego često zadržava upravo već stečene jezične osobine i ponaša se kao stanoviti jezični petrefakt, pogotovo onaj koji je u uporabi u nepristupačnijim predjelima.

Na skupljenoj građi autor je pokazao karakteristike današnjeg bračkog dijalekta na fonetskoj i fonološkoj razini i inventar suglasnika i karakteristične promjene do kojih dolazi u određenim pozicijama, kao i morfološke promjene u toponimima (koje se obično ne poklapaju s promjenama u dijalektu otoka). Posebna je pozornost dana pluralnim nazivima kojih na Braču imade podosta (mnoga naselja imaju u nazivu množinske oblike): *Bobðvišća, Ložišća, Nerežišća, Postira, Pučišća, Sêlca* itd. koja su motivirana morfologijom terena, duhovnom i materijalnom kulturom itd. Množinski likovi nametnuli su se kao najpogodniji izraz za ona naselja koja su najprije bila sačinjena od odjelitih jedinki, da bi se postupno, u koegzistenciji s općim razvojem, zbijala u cjelovitiji tip naselja koji je zadržao množinski lik. Proces singularizacije danas je, ističe Šimunović, u punom zamahu i vjerojatno će sasvim prevladati. Kod mikrotoponima obrnut je postupak: nekoć sitne i razjedinjene čestice, danas se sve više ujedinjavaju u veće komplekse i drže skup jedinki kao množinski oblik podvedenih u jedan naziv: *Oklādi, Gračišća, Vrsoviće* itd.

U današnjoj bračkoj toponimiji egzistira podosta naziva (imena mjesta) koji su zapravo eliptični oblici, nastali od pridjeva i imenice, dakle dvočlanih: *Spliska, Milnâ* itd., a paradigmatički se ponašaju kao imenica. Pridjevi i inače imaju vrlo važnu funkciju u dvočlanim nazivima gdje vrše zadaću opreke u prostoru: *Vêli* i *Mâli brîg, Gôrnji* i *Dôlnji Hūmâc* itd., ili u vezi s apelativima tvore toponomastičke sraslice: *Drâgovoda, Samogrôd, Zalogrîža* itd. Ovomu je sličan i proces univerbacije: *Jêrkovica* (Jerkova zemlja), *Bôlšćina* (Bolska zemlja) itd.

Autor je posebnu pažnju posvetio strukturalnoj klasifikaciji današnjeg nazivlja. Kako ima velik broj naziva od istih osnova i istih formanata i kako korisnicima nije uvijek moguće za svaki novi naziv pronaći funkcionalno rješenje, nazivi »sami« traže razlikovne elemente u tvorbenim mogućnostima. Na osnovi pokazatelja u građi Šimunović utvrđuje tvorbene obrasce, i to: a) nazivi koji nastaju slaganjem leksičkih osnova: *Drâgovoda, Trolôkve*; b) nazivi koji su nastali pridruživanjem atributivnih dodataka toponomastičkom apelativu: *Vêlo brdo, Nôvo sêlo* itd.; c) nazivi koji nastaju dodavanjem afikasa toponomastičkim osnovama: *Drâčevica, Nêriz, Zastrâžišće* itd. Pri tom uočava slijedeće podatke: svaki je naziv strukturirani model dvaju komplementarnih morfema, a osnovni morfem je nosilac toponomastičke obavijesti. U jednočlanu nazivu to je obično osnova (O), a u dvočlanu imenica. Drugi morfem vrši funkciju razlučivanja objekta od ostalih naziva s istom osnovom u okolici. To je afiks (d) u jednočlanu nazivu i atribut (D) u dvočlanu. Oba služe da označe mjesto. Tako nastaju toponom. apelativi u službi toponima: *Lūkâ, Pôje, Brdo, Spîla, Ratâc, Njîva* itd. Pri afikalnom načinu tvorbe realiziraju se ovi obrasci:

- toponimi sa sufiksalsnom tvorbom prema tvorbenom uzorku O + d (osnova i dodatak),
- s prefiksalsnom tvorbom po tvorbenom uzorku d + O (dodatak i osnova),
- s prefiksalsno-sufiksalsnom tvorbom po tvorbenom obrascu d + O + d itd.

Sadržajem ove opsežne knjige Šimunović je pokazao u kojoj je mjeri toponimijska građa na otočkom kršu vjerno odrazila racionalno iskorišćivanje leksičkog blaga što su ga Hrvati sa sobom donijeli. Trebalo se počesto puta poslužiti nazivima starinaca ili posuđenicama koje je nametnula mediteranska kultura (pretežno iz duhovnog područja), ali onima koji su se dobro uklopili u obavijesni sustav. Raščlamba ustrojstva naziva u geografskoj regiji i potkrepa s povijesnim vrelima, novost je u slavenskoj toponimiji, posebno s metodološkom stajališta. Osnovne se vrijednosti ovog djela ogledaju u autorovu dokazivanju da su nazivi sustav znakova koji služe za razlikovanje zemljopisnih objekata i prijenos onomastičke obavijesti na osnovi stroge organizacije u vremenu i prostoru. Na građi koja sadržava više od 5000 toponimijskih podataka s mnogobrojnim reambulacijama i ubikacijama, shematskim prikazima pojedinih rješenja, indeksom naziva itd. dao je autor ujedno i etape jezičnog razvoja od 12. do 16. st. osobito na fonološkom i morfološkom planu, a djelom u cjelini dokazao da periferna slavenska toponimija prelazi okvire otoka Brača. Zato će ovo djelo kao osobita koncentracija toponimijske građe na slavenskom jugu odigrati posebnu ulogu i u okviru slavenske toponomastike općenito.